

טבת התשע"ה

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
"אני אקשה את לב פרעה" אל מול הבחירה החופשית
לפרשת וארא (על פי שיעור של הרב יעקב מדן)

התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה...

לפיכך כתוב בתורה 'ואני אחזק את לב פרעה', לפי שחטא מעצמו תחלה, והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר 'הבה נתחכמה לו' - נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו, לפיכך חזק הקב"ה את לבו. ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר 'שלח ועשה תשובה', וכבר אמר לו הקב"ה אין אתה משלח שנאמר 'ואתה ועבדיך ידעתי וגו' ואולם בעבור זאת העמדתך? כדי להודיע לבאי העולם, שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא - אינו יכול לשוב, אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו.

וכן סיחון - לפי עונות שהיו לו נתחייב למונעו מן התשובה, שנאמר 'כי הקשה ה' א-לוהיך את רוחו ואמץ את לבבו'. וכן הכנענים - לפי תועבותיהן מנע מהן התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל, שנאמר 'כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה עם ישראל למען החרימם'...

נמצאת אומר, שלא גזר הא-ל על פרעה להרע לישראל, ולא על סיחון לחטוא בארצו, ולא על הכנענים להתעב, ולא על ישראל לעבוד עכו"ם, אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע מהן התשובה

הרמב"ן הסכים באופן עקרוני עם הרמב"ם, אך לדעתו מניעת התשובה בכל עשר המכות אינה עונש על השיעבוד. הרמב"ן מדייק שבחמש המכות הראשונות, נאמר בהן 'ויחזק לב פרעה', 'ויכבד פרעה את לבו' וכד', כלומר בשלב זה הייתה לפרעה בחירה חופשית.

במכת הדם נאמר

4. שמות ז' כ"ג

ויפן פרעה ויבא אל ביתו, ולא שת לבו גם לזאת.

במכת הצפרדע נאמר

5. שמות ח' י"א

וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו ולא שמע אליהם, כאשר דבר ה'.

כבר בהקדשה של משה בסנה "מבטיח" לו הקב"ה
1. שמות ג' יט

ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, ולא ביד חזקה. ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבן, ואחרי כן ישלח אתכם וגם בהקדשה השניה של משה בתחילת פרשתו נאמר

2. שמות ז' ג-ד:

ואני אקשה את לב פרעה, והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים: ולא ישמע אלכם פרעה ונתתי את ידי במצרים, והוצאתי את צבאתי את עמי בני ישראל מארץ מצרים בשפטים גדלים

המפרשים התחבטו בפשר הבטחה זו של הקב"ה, הן מבחינת הצדק שבה והן מבחינת הבנת מציאותה. מבחינת הצדק - היאך יכול הקב"ה לבוא בטענות אל פרעה ולהענישו, אם הוא עצמו הקשה את לבו; ומבחינת הבנת המציאות - כלום כל המשא ומתן עם משה וכל התוכחות שאמר משה לפרעה לא היו אלא אחיזת עיניים וחסרי ביסוס אמיתי? הרי הקב"ה קבע מראש מה יהיו תשובותיו של פרעה, ולשם מה - אם כן - נועד כל המשא ומתן?

ומוסיף הרב מדן ומקשה: ודאי לא קצרה ידו של הקב"ה לעשות כל אשר יחפוץ, אך התערבותו של ה' בתחום הפרטי של האדם - ברצונו ובבחירתו החופשיים - מעלה חשד שמא האדם אינו בעל בחירה באמת. ומי ערב לנו, בבואנו להעניש כל חוטא רגיל, שהלה פעל בבחירה חופשית, והקב"ה לא התערב בבחירתו?

ואכן, הרמב"ם בהקדמתו למסכת אבות ובהלכות התשובה, וכן הרמב"ן בפירושו לפרשתנו, אכן טענו ששלילת הבחירה היא מן העונשים שהקב"ה יכול להטיל על האדם. וזו לשונו של הרמב"ם

3. הרמב"ם, הלכות תשובה ו', ג:

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו - שמונעין ממנו

למנוע ממנו דרכי התשובה, כאשר באו בזה פסוקים רבים בתורה ובכתובים, ולפי מעשיו הראשונים נדון. והטעם השני כי היו חצי המכות עליו בפשעו, כי לא נאמר בהן רק "ויחזק לב פרעה", "ויכבד פרעה את לבו", הנה לא רצה לשלחם לכבוד השם, אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול אותם רק לבו היה נמלך לשלחם מכובד המכות לא לעשות רצון בוראו, ואז הקשה השם את רוחו ואמץ את לבבו למען ספר שמו, כענין הכתוב "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים" וגו'.

אשר אמר קודם המכות "ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם" יודיע למשה העתיד להעשות בו במכות האחרונות, כענין שאמר "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך", וזה טעם "ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי", כלומר שאקשה לבו למען רבות מופתי בארץ מצרים, כי בחמש מכות האחרונות גם בקריעת הים נאמר ויחזק ה', "כי לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו"

ועדיין מקשה הרב מדן, כלום ייתכן שנעלו שערי תשובה?

שאלה נוספת שואל הרב מדן על דברי הרמב"ם: על חטאיו של פרעה שמענו, וכן על חטאיהם של הכנענים. אך על פשעיו הגדולים של סיחון עד למלחמתו עם ישראל - לא שמענו מעולם, ומדוע הקשה ה' את לבו? ואם תאמר: הואיל והקשה ה' את לבו וכיוון שכל משפטיו צדק, ממילא ידענו שסיחון הוא רשע - הרי בטל כל שיפוט שלנו מכל מעשה במקרא, ואין לנו אלא להאמין שה' עושה צדק בלי יכולת להיווכח בכך. ולשם מה בכלל ניתנו לנו סיפורים אלו, אם איננו יכולים ללמוד מהם דבר?

דרכה של הגאולה

נחזור לעיקרו של סיפור מכות מצרים. משה ואהרן באו אל העם, סיפרו להם על ההתגלות בסנה ועשו לפנייהם את האותות. אמונה חדשה ותקווה חדשה על האביב הקרוב החלו לפרוח בלבו של העם.

14. שמות ד' ל-לא:

"וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם: ויאמן העם, וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את ענינם, ויקדו וישתחוו" אך מהר מאד מתברר שהגאולה הניסית הולכת בדרך עקלקלה. משה ואהרן עם מטותיהם ועם מופתיהם מגורשים מלפני פרעה פעם אחר פעם, ואף השעבוד רק הולך ומתגבר. בפגישתם הראשונה עם פרעה בביתו, הוא מסלק אותם מעל פניו וגוזר את גזירת התבן. לאחר

במכת הערוב נאמר

6. שמות ט' ז'

וישלח פרעה והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד, ויכבד לב פרעה ולא שלח את העם

במכת הדבר נאמר

7. שמות ט' י"ב

ויחזק ה' את לב פרעה ולא שמע אליהם, כאשר דבר ה' אל משה.

וגם במכת הברד נאמר

8. שמות ט' ל"ד

וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטא, ויכבד לבו הוא ועבדיו. ויחזק לב פרעה ולא שלח את בני ישראל, כאשר דבר ה' ביד משה.

אך משסירב לצו ה' מספר פעמים מנע ה' ממנו דרכי תשובה, ולכן הביטוי השולט במכות האחרונות הוא "ויחזק ה' את לב פרעה", כפי שנאמר לדוגמא במכת הארבה

9. שמות י' י"א

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה, כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אותותי אלה בקרבו. ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אותותי אשר שמתי בסם, וידעתם כי אני ה'.

וכן

10. שמות י' כ"ז

ויחזק ה' את לב פרעה ולא אבה לשלחם. ויאמר לו פרעה לך מעלי, השמר לך אל תוסף ראת פני, כי ביום ראותך פני תמות.

וכן

11. שמות י"ד ג

ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ, סגר עליהם המדבר. וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם ואכבדה בפרעה ובכל חילו וידעו מצרים כי אני ה' ויעשו כן.

וכן

12. שמות י"ד י"ז

ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם, ואכבדה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו. וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו.

13. ואלו דברי הרמב"ן:

ואני אקשה את לב פרעה - אמרו במדרש רבה גלה לו שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו הדין תחת שהעבידם בעבודה קשה. ועוד שם כי אני הכבדתי את לבו, אמר ר' יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה ... והנה פירשו בשאלה אשר ישאלו הכל, אם השם הקשה את לבו מה פשעו. ויש בו שני טעמים ושניהם אמת, האחד כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות הנה נתחייב

של הקב"ה לא נפגמה כלל, ואף לא עקרון ההזדמנות שהוא נותן לרשע לשוב מרשעתו.

18. ויתכן שלדברים אלו רומז רש"ר הירש:

ואני אחזק את לבו - ...מופת אחד מסוג זה אם יתמיד
יהפך לפורענות כה גדולה עד שהמלך ישלח אתכם לא
מתוך השתכנעות אלא מתוך פחד מצוקה ויאוש, אך לא
אתן שיהיה כזאת, אחזק את לבו ואאמץ את רוחו למען
יעמוד בסבל המכות עד שישתכנע ויכיר כי "ה' הצדיק
ואני ועמי הרשעים"

כי אני הכבדתי את לבו - לא החרבתי הכל בבת אחת,
לעולם, וביחוד במכת הברד שארתי לו את היקר לו
מכל, וכל עוד שחשכתי ממנו עד הנה צער אנוש זה,
השחתת שיפעת הפרי המצרי, יכול היה להטיל ספק
בעוצמתי המוחלטת, יכול היה למצא עוגן במחשבה,
ששרשי כוחה ורווחתה של מצרים פרושה עליהם חסות
אשר כוחי לא ישיגנה...

כיוצא בו סיחון מלך האמורי. הקשיית ליבו לא הייתה
באמצעות אלקטרודה שהכניס הקב"ה אל מוחו או אל
לבו בעל כורחו. חלילה לו לקב"ה מלפעול כך כלפי יציר
כפיו! בני ישראל בקשו ממלך אדום לתת להם לעבור
דרכו לארץ כנען. מלך אדום סירב, ויצא לקראתם בעם
כבד וביד חזקה. ישראל יכלו להילחם נגדו, אך הקב"ה
אסר זאת עליהם בשל הבטחת את הארץ לבני עשו.
ישראל נטו מעליו, וסבבו את ארץ אדום. כך נהגו כלפי
ישראל גם בני מואב (על פי דברי יפתח אל מלך בני עמון
(שופטים י"א)), וגם מעליהם נטו ישראל מסיבה דומה.

סיחון לא העריך זאת נכונה. הוא לא העריך את מידת
טובו של הקב"ה כלפי בני לוט וכלפי עשו בן יצחק, ופירש
את מעשיהם של ישראל כנובעים מחולשה ומפחד מפני
המלחמה נגד עמי מזרח הירדן. סיחון נשא קל-וחומר
בעצמו: אם מואב, שאני ניצחתי אותם, אזרו אומץ
לסרב לישראל וישראל פחדו מהם - אני אירא מהם
ואתנם לעבור?! סיחון אסף את צבאו למלחמה בישראל,
והוכה לפניהם. על כך נאמר

19. דברים ב' ל'

"ולא אבה סיחון מלך חשבון העברנו בו, כי הקשה ה' א-
לוהיך את רוחו ואמץ את לבבו למען תתו בידך כיום
הזה"

כיוצא בו המלחמה נגד עמי כנען. הפחד ששידרה רחב
הזונה בדבריה מעיד על תחושתם של עמי כנען ערב בואם
של ישראל

שמטהו של אהרן הפך לתנין - אף שהמטה בלע את מטות
החרטומים - חזק לב פרעה, ומשה ואהרן הושבו מעל
פניו ריקם. במכת הדם - החרטומים הצליחו להוציא דם
(כמעט) כמו משה ואהרן. פרעה שב אל ביתו ולא שת לבו
אל המכה, ומסתבר שיושבי מצרים מצאו להם דרך
לעקוף את פורענות הדם

15. שמות ז' כב-כה

"ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם, ויחזק לב פרעה ולא
שמע אלהם כאשר דבר ה': ויפן פרעה ויבא אל ביתו ולא
שת לבו גם לזאת: ויחפרו כל מצרים סביבת היאר מים
לשתות כי לא יכלו לשתת ממימי היאר: וימלא שבעת
ימים אחרי הכות ה' את היאר".

גם במכה הבאה, החרטומים הצליחו להעלות את
הצפרדעים כמו אהרן. רוחו של העם, מן הסתם, פגה. אך
הנה מגיעה השעה הגדולה! החרטומים אינם מצליחים
להסיר את הצפרדעים. פרעה נשבר, קורא למשה
ולאהרן, מבקש להסיר את המכה ומבטיח לשחרר את
העם:

16. שמות ח' ד'

"ויקרא פרעה למשה ולאהרן, ויאמר - העתירו אל ה'
ויסר הצפרדעים ממני ומעמי ואשלחה את העם ויזבחו
לה"

אך דווקא כאן הגיע מפח הנפש הגדול! מתברר, שמשה
ואהרן - עם כל עוצמת מופתיהם - הם אנשי עסקים
ומדינאים גרועים ביותר. בלא לדרוש ערבויות, הם
מאמינים להבטחת פרעה ומסירים את הצפרדעים
17. שמות ח' ה-ו:

"ויאמר משה לפרעה - התפאר עלי, למתי אעתיר לך
ולעבדיך ולעמך להכרית הצפרדעים ממך ומבתיך רק
ביאר תשארה. ויאמר למחר, ויאמר - כדברך, למען
תדע כי אין כה' א-לוהינו"

פרעה הפר, כמובן, את הבטחתו, אך למרות זאת - משה
ואהרן שוב התפתו להאמין לו במכת ערוב, והסירו את
המכה תמורת הבטחה על-פה של המלך הרמאי. המחזה
התמים והמביש שב על עצמו גם במכות ברד וארבה.
התברר לכולם, שיז חזקה בלא מדיניות תקיפה, חכמה
וחשדנית שתלווה אותה - אין בה כדי להצמיד את העם
אל חרותו, ושמשה ואהרן הם מדינאים טירונים חסרי
תוחלת.

גם פרעה 'מבין' זאת, וזוהי הקשיית לבו. הקב"ה מוותר
לו פעם אחר פעם, ונותן לו הזדמנות לשוב. אילו היה
מצפון בלבו של אותו רשע - היה מכבד את העובדה
שהקב"ה סומך על הבטחתו, אך כאדם חסר כבוד וחסר
מצפון - פרעה הסיק את המסקנה שלקב"ה ניתן להבטיח
ואין צורך לקיים. הקב"ה ניצל זאת כדי להתעלל בפרעה
ולהראותו את כוחו פעם אחר פעם, אך מידת צדקו וטובו

20. יהושע ב', י-יא:

"כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים, ואשר עשיתם לשני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן, לסיחן ולעוג, אשר החרמתם אותם: ונשמע וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם, כי ה' א-לוהיכם הוא א-לוהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת"

מדוע, אם כן, לא נכנעו הכנענים מפני ישראל ולא השלימו איתם? והרי לדעת רוב הפוסקים, אילו השלימו - היו נותרים במקומם? המקרא עונה על שאלה זו בפסוק מפורש

21. יהושע י"א, א, כ:

"כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל, למען החרים לבלתי היות להם תחנה כי למען השמידם כאשר צוה ה' את משה"

ומסביר הרב מדן שכנראה פשר הפסוק הזה טמון בסיפור מלחמת העי. שם למדו הכנענים שניתן לנצח את ישראל. ואף שהעי נהרסה ביום המלחמה השני - לא פג טעמו המתוק של נצחונם מן היום הראשון, והם הבינו שיוכלו לנצח את ישראל אם רק ישקיעו בכך מאמץ. בכך חיזק ה' את לבם.

וכמו שאומר הנביא הושע

22. הושע י"ד, י:

"כי ישרים דרכי ה', וצדקים ילכו בם ופשעים יכשלו בם"